

Bazı Başat Efsanelerin Kıbrıs'taki Yayılımı Üzerine

Saim SAKAOĞLU*

Özet

Bilim dünyasına adım attığımız günlerde, efsane kavramı bizim için sorularla dolu idi. Çünkü o güne kadar bu konuyla tanışmamıştık. Çocukluğumuzda dinlediklerimizin arasında efsanelerin de olduğunu çok sonra öğrenecektik. Çünkü bizim dünyamıza girenler masal da olsa, efsane de olsa kendi adlarıyla anılmazlardı. Ancak zamanı gelince biz bu konuyu derslerimizin arasında işliyorduk. Hatta daha da ileri giderek bu konu üzerine son derece özgün bir doçentlik tezi hazırlayacaktık.

Kıbrıs adamızla ilgili yayınlarımızın tarihi de oldukça eskidir ve bu alanda iki de bibliyografya hazırlamıştık. Makale, bildiri, derleme ve tanıtma türü yazılarımızın arasında Kıbrıs efsanelerinin önemli bir yeri vardı. Bu konudaki bildirilerimizde efsaneler değişik yöntemlerle ele alınmıştı.

Biz, bunca yılın emeğinin bir sonucu olarak da çok farklı bir konuyu ele almak istemiştik. Çünkü efsaneler üzerine hazırlanan bildirilerin önemli bir bölümü birkaç örnek metnin benzerleri üzerine kurulan karşılaştırmalı çalışmalardı. O günün şartlarında yaptığımız araştırmaların bir sonucu olarak ortaya koyduğumuz tip kataloğunun bir tür devamı olmak üzere, alana bir yenilik getirmek amacıyla bu bildirimizin konusunu ele almayı uygun bulduk. Böylece alanımız, bundan böyle benzeri ve anlamlı çalışmalar için bir kapı aralamış olacaktır.

Efsane dünyamızın zenginliği karşısında bazı yeni terimlerin ortaya atılmasının gerekliliğine inananların başında gelmekteyiz. Bütün Türk dünyasında olduğu gibi bütün dünyada da derlenip yazıya geçirilen veya

* Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü (E) Öğr. Üyesi, Konya, saimsakaoglu@hotmail.com

arşivlenen binlerce efsaneye yeni bir açıdan bakmak, ona uygun bir de terim ileri sürmek istiyoruz. Elimizdeki efsanelerden bir bölümü sadece bir olay, kişi veya mekâna bağlı olarak anlatılmaktadır. Kıbrıs'ta anlatılan *Canpolat*, *Serçe*, *Hala Sultan* efsaneleri ile Türk dünyasındaki *Kurşunçavuş*, *Geyti Dağı*, *Burdur* efsaneleri bunun en güzel örnekleridir. Ancak bazı efsaneler bir çatı etrafında gelişmekte; olay, kişi veya mekâna bağlı olarak değişiklik göstermekte, bir tür varyant (= eş metin) havasına bürünmektedir. İşte biz bu, aslında birbirlerinin benzeri gibi algılansa da Türk dünyasında çok farklı şekillere girebilen efsanelere BAŞAT EFSANELER adını önermekteyiz. Çünkü bu efsaneler âdeta bütün coğrafyada uygun şartları yakaladıkça karşımıza yeni bir örneğiyle çıkmaktadır: Cami-hamam ikilisi, Hacca giden efendinin hizmetkârı, çocuğun altını nimetle temizleme, Hızır'ı tanıyamama, taşa dönüşme, kuşa dönüşme, vb.

Kıbrıs efsaneleri üzerine bazı meslektaşlarımızın kitap, makale, bildiri ve derleme boyutunda güzel çalışmaları vardır. Biz de 1985 yılından beri bu konuya eğilmekteyiz. Bildirimizde BAŞAT EFSANE kavramı tanımlanacak, Kıbrıs'ta derlenenlerin Türk dünyasındaki kardeşleriyle olan benzerlikleri/ilişkileri ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Efsane, başat efsane, Kıbrıs, Türk dünyası, katalog

On the Spread Of Some Dominant Legends in Cyprus

Abstract

Nowadays, in which we stepped into the science world, the concept of legend was full of questions for us, as we had not met this subject until that day. We would learn much later that there were legends among the things we heard in our childhood because those who found a way into our world were not called by their names, whether they were fairy tales or legends. However, when the time came, we were teaching this subject in our lessons. We would even make headway and prepare a very original associate professorship thesis on this subject.

The history of our publications related to our island of Cyprus is also quite old, and we have prepared two bibliographies in this field. Cyprus legends had an important role among our articles, papers, compilations, and introductions. In our papers on this subject, legends were discussed with different methods.

We wanted to discuss a very different subject as a result of all these years of hard work because an important part of the papers prepared on legends were comparative studies based on the similar of a couple of sample texts. We have deemed it suitable to discuss the subject of this paper in order to bring innovation to the field as a kind of continuation of the type catalog that we put forward as a result of our research under the conditions of that day. Thus, our field will open a door for similar and significant studies from now on.

We lead those who believe in the necessity of introducing some new terms in relation to the richness of our world of legends. As in the whole Turkish world, we also want to look at the thousands of legends compiled, written down, or archived all over the world from a new perspective, and we would like to suggest a proper term. Some of our legends are told only in relation to an event, person, or place. The legends of *Canpolat*, *Serçe* (Sparrow), *Hala Sultan* (Aunt Sultan) told in Cyprus and the legends of *Kurşunçavuş*, *Geyti Dağ*, and *Burdur* in the Turkish world are the best examples of that. However, some legends are gathered under one roof, vary depending on the event, person or place, and take on a kind of variant

(= co-text). Here we propose the name DOMINANT LEGENDS to these legends, which can take many different forms in the Turkish world, although they are perceived as similar to each other because we confront these legends with a new example as we get the proper conditions in almost all geography: the mosque-hammam couple, the servant of the master who went on pilgrimage, changing the child's diaper with blessings, not being able to recognize Khidr, turning into stone, turning into a bird, etc.

Some of our colleagues have good studies on the legends of Cyprus as books, articles, papers, and compilations. We have been giving some thought to this topic since 1985. In our paper, we define the concept of DOMINANT LEGEND and discuss the similarities/relationships of those compiled in Cyprus with their brothers in the Turkish world.

Keywords: Legend, Dominant Legend, Cyprus, Turkish World, Catalog

Efsaneyle tanışmamız, belki de ilkokul yıllarımızın sonlarında dinlediğimiz, fakat efsane olduğunu bilmediğimiz, sonradan gerçek bir efsane olduğunu öğreneceğimiz bir anlatı ile başlamıştı. Gerçi biz o dönemlerde dinlediğimiz Nasreddin Hoca fıkralarının *fıkra* olduğunu veya *Gençlikte mi Gocalıkta mı* masalının da *masal* olduğunu bilmiyorduk. Hatta bunların hepsinin, bazı yerlerde denildiği gibi, *hikâye/hekat* diye bilindiğini de diyemiyorduk. Kısacası biz iyi bir dinleyici idik ama dinlediklerimizin ne olduğunu bilmiyorduk. Dönemin eğitim anlayışı veya müfredat böyle olmalıydı diye düşünüyorduk.

Üniversitede Türk Dili ve Edebiyatı eğitimi alırken de bu kavramların uzağında idik. Gün gelip de Atatürk Üniversitesi'nde Türk halk edebiyatı asistanı olduğumuz zaman bunların ne olduğunu, hangi adlar altında tanıttıldığını öğrenmiş olduk. Tabii ki daha sonra da yeni kuşaklara öğretmeye başladık. Bugün, bazıları sekiz on defa basılmış derleme ve bilim eseri olmak üzere beş efsane kitabımızın olduğunu da yeri gelmişken hatırlatmak isteriz.

Artık konumuza geçme zamanı gelmiştir: Bildirimizin başlığı ise şöyle idi: *Bazı Başat Efsanelerin Kıbrıs'taki Yayılımı Üzerine*.

Burada hepinizin ilgisini çekecek olan kelime *başat* terimidir. Nedir *başat*? Efsanelerin *başat*lığı ne demektir? Bunca yıl efsaneler üzerinde çalıştıktan sonra farklı bir şey söylemek istedik. Belki benzer bir görüşe, göremediğim veya basılı olmadığı için ulaşamadığım kaynaklarda da yer verilmiş olabilir.

Türk Dil Kurumu'nun zaman zaman güncellenen *Türkçe Sözlük*'ünde kelimemiz için şöyle denilmektedir: *Benzerleri arasında güç ve önem bakımından başta gelen, hâkim, dominant* (10. bs. 2005, 214). Biz bu BAŞAT kelimesini, 65 yıl önce, lise öğrencisi iken biyoloji dersimizde öğrenmiştik. Karşılığı olan kelime ise çekinik idi. Yabancı dilden gelen benzerleri de, ilki yukarıda, sözlük maddesinde olduğu gibi *dominant*, öbürü ise *resesif* idi.

Mademki efsane konusuna doğrudan giriverdik, o zaman bizim Kıbrıs efsaneleri ile ilgili çalışmalarımızı da dikkatlerinize sunuverelim:

1. “1974 Kıbrıs Barış Harekâtıyla İlgili Efsaneler”, *Türk Kültürü*, 15 (175), Mayıs 1975. 436-440.

2. “Kıbrıs Efsaneleri”, *Türk Folkloru*, 1 (12), Temmuz 1980, 5-8.
3. “Kıbrıs ve Anadolu Türklerinin Efsaneleri Arasındaki Ortaklıklar Üzerine”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 9 Bahar, 2000, 16-24.

Not: KKTC’de 1993’te sunulmuş bir bildiridir.

4. “Anadolu Efsanelerinde Pınarda Kaybolan Tas Motifi ve Yayılma Sahası Üzerine”, *I. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi, 11-12 Ekim 1988/Tebliğler*, Konya 1990, 253-262.

Not: Bu bildirinin önemli bir bölümü Kıbrıs ile ilgilidir.

5. “Uluslararası Efsane Motifi Taşa Dönüşmenin Kıbrıs ve Türkiye’deki Yansımalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *II. Uluslararası Kıbrıs Türk Edebiyatı ve Edebiyatçıları / Bildiriler Kitabı*, İzmir 12-14 Mayıs 2016, 263-270, yay. hzl. Dr. Mehmet Çevik, İzmir Ekim 2016 (elektronik kitap).

Bu konuda Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nde yayımlanmış bir de mülakatımız vardı:

1. Nurperi Özgener, “Prof. Dr. Saim Sakaoğlu ile Kıbrıs Masalları ve Efsaneleri Üzerine”, *Defne* 11 (35), Şubat 2017, 5 s. KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı yayınıdır.

Kıbrıs’ın sadece efsaneleri ile değil başka alanlarıyla da ilgili çalışmalarımız bulunmaktadır. *Kıbrıs Masalları* adlı kitabımız 1983 ve 1986 yıllarında iki defa yayımlanmıştır. Ayrıca; mânî, türkü ve bilmeceleleri de çalışmamız arasında görebilirsiniz. Bazıları yurt dışında yayımlanan çalışmalarımızın sayısı da oldukça fazladır. Şu birkaç ad ile konuyu bağlayalım:

1. “Kıbrıs Türkleri ile Türkiye Türklerinin Halk Edebiyatlarındaki Ortaklıklar”, *Türk Dili*, 85 (614), Şubat 2003, 167-179.
2. “Kıbrıs Bibliyografyası”, *Türk Folkloru Araştırmaları 1981*, (1), Ankara 1982, 101-123.
3. “Otuz Dört Yıllık Kıbrıs Halk Kültürü Araştırmacılığında Geliğim Nokta”, *Türk Dünyası / Dil ve Edebiyat Dergisi*, 30, Güz 2010, 23-35.

Doçentlik çalışmamızı efsaneler üzerine kurmaya karar verdikten hemen sonra ülke genelinde anket yoluyla bir derlemeye girişmiştik. Ayrıca durmadan kaynak kişi özelliğini taşıyan kişilerden, özellikle ülkemizin dört bir yanından gelen öğrencilerimden birebir derlemeye başladık. Her iki yöntem de güzel sonuçlar verdi ve bize bir hayli efsane metni ulaştırdı. Böylece, basılı kaynaklardaki yüzlerce efsaneye katkı sağlamış olduk. Artık efsanelerin okunup değeri olanların ayrılmasına, öbürlerini ise geçici olarak arşive alınmasına karar verme zamanı gelmişti. Sırada, gelen efsanelerin ele alınacak olanlarını ayrı bir dosyada bir araya getirmek vardı. Çünkü her iki derleme yönteminde de, özellikle taş kesilme motifine yer veren efsaneleri istemişsek de bazı derleyicilerimiz bize farklı motifleri olan efsaneleri de göndermişlerdi.

Çalışmamızın adını, *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Efsanelerin Tip Kataloğu* olarak belirlemiştik. Ülkemizde böyle bir çalışmanın benzeri yapılmadığı gibi dünyada da yapılmamıştı. Amerika Birleşik Devletleri'nde bulunduğumuz yıllarda yaptığımız çalışmalar bunu gösteriyordu. Bazı üniversitelerde yapılan efsane konulu doktora çalışmalarında farklı konular ele alınıyordu. Ayrıca bu alanda dünyanın değişik ülkelerinde farklı konuları ele alan kataloglar hazırlanıyor, bazıları ise yayımlanıyordu. Bunların en ünlüsü ve bütün ülkelerde ses getireni iki katalog ile bir tez çalışmasını da hatırlatmakta yarar görüyoruz:

Barbara Allen Wood (1958), *The Devil in Dog Form: A Partial Type-Index of Devil Legends*, Berkeley-ABD.

Lauri Simonsuuri (1961), *Typen- und Motiverzeichnis der finnischen mythischen Sagen*, Helsinki.

Byrd Howel Granger (ty), *The Talk of the Place: Folk History of Place Names in Arizona. Appedrix: A Motif Index of Lost Mines and Buried Treasures*.

Yukarıdaki çalışmaların konuları da oldukça farklı alanlardan seçilmişti. Ele aldığımız konu ise taş kesilme olaylarının üzerine kurulacaktı. Efsaneler elden geçirildikçe çalışmamızın planı da kendiliğinden ortalığa çıkıyordu. Ve biz uzun çalışmalardan sonra çalışmamızı sonlandırdık.

Bu çalışmamın sonunda gördük ki bize ulaştırılan bazı efsanelerin sayısı oldukça fazla idi. Hatta bazıları çok küçük farklılıklarla birbirinden ayrılıyordu. Ancak öbürlerine göre oldukça farklı olan ve belki de daha sonraki çalışmalarımızda benzerlerini bulamayacağınız efsanelerin sayıları da az değildi. Bu durumu, Kıbrıs'ta derlenen bazı efsanelerle hatırlatmak isteriz.

Canpolat, Hala Sultan ve Serçe efsaneleri belki de benzerlerini asla bulamayacağımız anlatılardı. Türkiye üzerinden vereceğimiz şu iki ve Türk dünyasından bir örnek de aynı özellikleri taşıyordu: *Kurşunçavuş, Burdur, Geyti Dağı* (Azerbaycan).

Efsanelerin önemli bir bölümü küçük değişikliklerle ve yeni adlarla karşımıza çıkıverirler. Bazen efsanelerin adlarındaki bir ipucunu yakalasak bile genellikle efsaneyi okumaya başlamalı ve yarısına kadar gelmeliyiz. O zaman efsanenin sonunun nasıl biteceğini hemen hemen tahmin etmiş olacağız. İşte aşağıdaki başlıklar bir değil bazen 15-20 kadar efsaneyi içine alabilecek genişliğe sahiptir.

*Hacca giden ağasına sıcak yiyecek götüren hizmetkârın efsanesi,
Bir avuç buğday vermeyen çiftçinin buğdaylarının taş kesilmesi,
Aslana binenle duvarı yürütenin efsanesi,
Bebeğinin altını, yakınında su varken ekmek ile temizleyen anne,
Asâsını/değneğini yere saplayan dervişin su çıkarması,
Adağını yerine getirmeyen veya yanlış getirenlerin taş kesilmesi,
Kaplıcaların oluşmasıyla ilgili efsaneler
Kuru ağacın yeşermesi ve daha niceleri.*

Şimdi de yukarıda adlarını andığımız efsanelerden birini birlikte değerlendirelim. Acaba Hala Sultan ile ilgili efsaneyi hatırlatmamıza gerek var mı? İki üç cümle ile hatırlatıverelim. Hz. Muhammed'in yakını olan ve Kıbrıs'ta Hala Sultan olarak bilinen hanımın mezarının üzerinde, havada duran bir taş varmış. Ancak hamile bir kadının bu taşı görüp bebeğini düşürmesi üzerine bu taşın altına bir destek taşı konularak insanların hayrete düşmemeleri sağlanmış. Konumuzun motif olarak ortaya çıkacağı şekil, *havada asılı kalan taş*'tır. Acaba bu taşın benzeri/varyantı/eş metni olabilecek anlatılar var mıdır? Biri ülkemizden olmak üzere iki anlatıyı hatırlayalım. Ancak bunların ortak yönlerini veya benzerlik oranlarını belirlemede siz dinleyicilerimizin de katkısını bekleyeceğiz.

Evliya Çelebi'nin *Seyahatname* adlı ünlü eserinde, en az eserin kendisi kadar ünlü olan ve hemen hatırlanan olaylardan biri de Erzurum'daki kedidir. Çelebi, soğukluğun derecesini elbette bizim günümüzdeki ölçülere göre veremeyecekti ama o da kendine göre bir ölçüyü verivermiş. Bu konudaki bir bildirimizin başlığı konuya açıklık getirecektir: “Tek Örneği Evliya Çelebi’de Görülen Havada Asılı Kalan Kedi Motifi Üzerine”, (Sakaoglu 2017)

Ülkemizin dışından vereceğimiz örnek ise Amerika Birleşik Devletleri Kızılderilileri arasında derlenmiştir. Arizona eyaletindeki *Petrified Forest*'ta (Taş Kesilmiş Orman) bir avcı tarafından oklanan kuş yere düşmez ve taş kesilmiş olarak havada asılı kalır. (Thompson 1955-1958'den Sakaoglu 1980: 52-53)

Bu üç anlatının birden fazla ortak noktası vardır. Hepsinde şu veya bu yolla bir taş kesilmiş veya taşa dönüşmüş canlılar yere düşmemekte, havada asılı kalmaktadır. Son ikisinde ise aşırı derecedeki soğuk sonucu donma ve taş kesilme söz konusudur. Kısacası üçünde de havada kalan taş veya taşa dönen canlılar söz konusudur. Bu üçünü birlikte ele alırsak aralarında aşırı derecedeki farklılıklar sebebiyle bir BAŞAT EFSANE'den söz edemeyiz.

Yeri gelmişken, olayın ters yönde geliştiği bir anlatıyı dikkatlerinize sunmak isteriz. *Hünkâr Hacı Bektaş Veli Velâyetnâmesi*'nde yer alan şu olayı konumuz açısından değerlendirmeye çalışalım:

Hazret-i Hünkâr, abdest aldıktan sonra eline aldığı mübarek seccadeyi 'Bismilah' dedikten sonra saldı. Hemen seccade muallak durdu [boşlukta serili oldu]. Hünkâr seccadenin üstüne çıkıp iki rekat namaz kılıp indi (Duran-Gümüsoğlu 2010: 95'ten Alptekin 2018: 43).

Evet, burada görülen motif bir yandan asıl motifimizle ilgili gibi görünüyorsa da bir matematik ifadesiyle âdeta ters orantılı gibi algılanmalıdır.

Bildirimizin tamamlanma aşamasında vatsap yoluyla adresimize ulaşan görüntülü kısa bir haberi de bu arada sizlerle paylaşmak istiyoruz. Kesinlikle yerle bağlantısı olmayan farklı bir meskene yer verilmiştir. Haberimiz şöyledir:

“Japonlar, havada magnetik olarak duran, toprakla bağlantısı olmayan, depreme dayanaklı ev geliştirdiler.”

Efsane dünyamızda yankılar uyandıran motifimiz için gelecekte başka örneklerin de eklenebileceğini düşünüyoruz.

Yukarıda topluca verdiğimiz başlıklardan biri ana örneğimiz olacaktır: Hacca giden ağasına sıcak yiyecek götüren hizmetkârın efsanesi. Bu öylesine geniş bir alana yayılmıştır ki Polonya’da yaşayan Türklerin dilinde de anlatılır olmuştur. *Evliya Kontuş*. 17. yüzyılda, Türk- Rus Savaşı’nda esir olarak Anadolu’ya getirilen Yuanis ise Müslüman olmayan biridir. Ancak o da yanında çalıştığı Müslüman bir Türk olan Ürgüplü bir beyin hizmetindedir. Bazen aynı ilimizde bu motifle karşımıza çıkan veliler görülmektedir: Gaziantep’teki Şeyh Bilecen Oğuzeli ilçesinde ve *Memik Dede* ise ilin 20 km kuzeyindeki türbelerinde yatmaktadırlar. Bu velilerin tarafımızdan yapılan küçük bir listesini sunuyoruz. Ancak bizden sonra başka araştırmacılar da yeni adlar eklemişlerdir.

1. Kars: Çok Doğruluğundan Ermiş Keloğlan, 2. Ağrı: Şeyh Bekir, 3. Kağızman: *Hacı Kağızman*, 4. Erzurum: *Ahmet Baba*, 5. Tunceli: *Munzur (Baba/Dede)*, 6. Orta Anadolu: *Hacı İbrahim Devletli*, 7. Orta Anadolu: *Yuanis*, 8. Koçarlı: *Bilal Dede*, 9 (Sungurlu ?): *Ali Baz*, 10. Gaziantep: Şeyh Bilecen ve 11. Memik Dede. (Sakaoğlu 1997: 181)

Bunca ad’a bir de Kıbrıs’tan efsane adı eklememiz gerekecektir. *Hacı Mehmet Buba ile Lalası*. Kıbrıs’ta yaşayıp da bu alanla ilgili çalışmalar yapan bütün meslektaşlarımızın bildiklerinden emin olduğumuz bu efsaneyi sunuyoruz.

HACI MEHMET BUBA İLE LALASI

Aşağı Baf’ta; “Mulla Mehmetler” olarak da bilinen “Hasan Ağa Tekkesi”yle ilgili bir inanış vardır. Bu inanışa göre bu tekkede gömülü olanlardan ikisi keramet sahibi Hacı Mehmet Buba ile yine onun keramet sahibi Arap lalası Mehmet’tir.

Anlatılanlara göre Hacı Mehmet Buba çok zengin bir kişiymiş; Lala Mehmet’in keramet sahibi olduğunu ise kimseler bilmiyormuş. Onun görevi efendisinin davarlarına bakmak, evi çekip çevirmek ve efendisine yardımcı olmakmış. Lala, kendisine emanet edilen davara gözü gibi bakarmış.

Bunun sonucu olarak da sürüdeki hayvan sayısı her yıl ikiye katlanırmış. Hacı Mehmet Buba da, artan hayvanları fakir fukaraya dağıtırmış.

Mehmet Buba vakti geldiğine inanır ve o yıl hacca gitmeye karar verir. Artık evin işlerini bütünüyle lalası üstlenecektir. Böylece, aylar sürecektir bir yolculuğun sorumluluğu Arap Lala'ya verilmiştir.

Arap Lala eskisi gibi işlerini yürütüyormuş. Hayvanlara bakmak, evin hanımına göz kulak olmak onun günlük işleri arasındaymış.

Bir gün Mehmet Buba'nın hanımı nor böreği pişiriyormuş. Aklına kocası gelmiş. "Kocam nor böreğini çok severdi; keşke o da burada olsaydı da bunlardan yeseydi."

Ağasının hanımının üzüldüğünü gören Arap Lala hanımına seslenir: "Abla, bir peşkire böreklerden bağla; ben ona götürürüm."

Hanım bu teklife pek bir anlam verememiş, ama hizmetkârını kırmamak için birkaç böreği bir peşkire sararak vermiş.

Nor böreklerini alan Arap Lala bunları sıcağı sıcağına ağasına yetiştirir; anında da geri dönüp hanımının yanına gelir.

Aylarca sonra Mehmet Buba 'hacı' olarak Kıbrıs'a döner. Sohbet sırasında kendisinin hacda iken Arap Lala'nın getirdiği nor böreklerini afiyetle yediğini anlatır. Böylece Lala'nın keramet sahibi olduğu anlaşılır.

Anlattıklarına göre Arap Lala'nın hayatı farklı şekillerde sona erer. Birincisinde Lala, sırrının anlaşılması üzerine orada taş kesiliverir. İkinci anlatmada ise Lala hemen oracıkta ruhunu teslim ediverir. Sonuncu anlatmada da Lala ortadan kayboluverir. Benzer efsanelerdeki son ise ölümle ilgilidir. (Bağışkan 1997: 46'dan Sakaoğlu 2003: 135-136)

Burada dikkati çeken nokta şudur: Kaynakların anlatmalarındaki farklılık Lala'nın ölümü veya ortadan kaybolmasıdır.

Yukarıda adlarını saydığımız derlemelerde de farklılıkların görüleceğini unutmamamız gerekir. Önce hanımın hazırlayıp da hizmetkârın ağasına götürdüğü yiyecekler coğrafi bölgeyle, anlatılan bölgenin geleneksel veya çok sevilen yemek veya tatlılarıyla ilgilidir. Şu küçük listemiz, yukarıda andığımız kişilerle ilgili anlatmalarda yer alan yiyeceklerdir: Yemek (genel bir ad olarak), pilav, mantı, bişi, içli köfte, helva, vb. Hemen ha-

tırlatalım, Gaziantep’li Şeyh Bilecen ile Memik Dede’nin sevdiği yiyecek ortakdır: İçli köfte.

Hacı olan ağaların dönüşünden sonra hizmetkârıyla karşılaşmasında da bazı farklılıklar görülür. Bazı anlatılarda hizmetkârı ağasını karşılayanların arasında görürüz. Bazıları bu arada ağasına bir şeyler ikram etmek ister. İşte bu sahnede yaşanan bazı olayları günümüzdeki mekân ile efsane arasında bir ağ kurmayı amaçlamaktadır.

1985 yılında yaptığımız bir Tunceli gezisi sırasında Ovacık ilçesinin ötelere kadar uzanmıştı. Oranın halkı, bir dağın yamacının belirli bölgelerinden sızan beyaz köpüklü sularla Munzur Baba arasında bir ilgi kurmuşlardı. Uzun yolculuktan sonra evine dönen Hacı Ağamızı karşılayıcılar arasında Munzur da vardır. Ağa, elini öpmeye gidenlere, Munzur’u işaret ederek, “Asıl hacı odur, onun eline gidiniz” deyince insanlar Munzur’a doğru yönelirler. Bunun üzerine Munzur da ağası için getirdiği bir süt dolu bakraçla yamaçlara doğru koşup uzaklaşmaya başlar. Bakraçtaki süt dökülürken Munzur da gözden kaybolur. İşte, o dağın yamacında bugün de oluşan beyaz köpüklü sular Munzur’un koşarken döktüğü sütmüş.

Bu özellikler, farklılıklar elbette efsanemizin BAŞAT olma özelliğini kaybettirmeyecektir. BAŞAT olma özelliğini taşıyan efsanelerin dile getirilmesini günlük hayatımızdaki bir çocuk oyunundan vereceğimiz örnekle pekiştirelim.

Kız çocuğu veya torunu olanların yakından bileceği bir oyuncak vardır. O, bütün dünyada belirli yaş gruplarındaki kız çocuklarının belirli yaş dönemlerinin vaz geçilmez oyuncağıdır: *Barbi Bebek*. Oyuncak, bebek bedeniyle ona giydirilecek pek çok üst kıyafetten oluşmaktadır. Çocuklar sürekli olarak ayrı bedene değişik kıyafetlerden giydirmek suretiyle belki de defile bile yaparlar. Burada beden sabit kalıyor, kıyafetler değişiyor.

BAŞAT EFSANE’de de durum aynıdır. İskelet aynen korunuyor, ancak anlatıcının hafızasına, coğrafyasına, hatta bazen de keyfine göre aslını bozmayacak eklemeler yapılarak yeni efsaneler oluşturuluyor.

Mesela hacca giden ağa örneğinde olduğu gibi, kişilerin adları, yaşadıkları coğrafya, hazırlanan yemek ve sonuç küçük farklılıklar gösteriyor. Oysa bu özelliği taşımayan efsanelerde bir *barbi bebek* giydirilmesi görmezsiniz.

KURŞUNÇAVUŞ

Serhat şehrimiz Ardahan'ın Posof ilçesine bağlı pek çok köyümüzden birisi de Sece'dir. Bu köyümüzün adı bugün değişmiştir. Kahraman bir Mehmetçiğin akıl almaz cesaretiyle gösterdiği yiğitlikten sonra, zaten bu köyün adı aynı kalamazdı, kalmamalıydı.

Bu köyümüzün hemen yakınında bir hudut karakolumuz vardır. Burada her zaman bir miktar askerimiz bekçilik ve koruyuculuk yapmaktadır. Bizler tatlı uykularımızı onlara borçluyuz, onların fedakârlıklarına borçluyuz.

Bu karakolumuzdaki askerlerimizden birinin nöbetçi kaldığı bir gün, diğerleri hemen yakındaki köye giderler. Maksatları köylüyle sohbet etmek, onlarla görüşmektir. Nöbetçi askerimiz kısa boylu, ufak tefek bir Mehmet'tir. Bulunduğu yerde ufka bakıp memleketini düşünen nöbetçi, zaman zaman dalıp gitmektedir. Şunun şurasında ne kalmıştır askerliğinin bitmesine, yuvasına dönmesine...

Derken kulağına bir ses gelir, hemen düşmanın gelebileceği istikamete gözlerini çevirir. Uzaklarda, ta karşı tepelerde bir bölük kadar düşman askeri görür. Köye inen arkadaşlarına silâhı ile haber eder. Fakat onlar gelinceye kadar da düşmanın öncü birlikleri karakolu sarar. Yardıma gelen arkadaşlarının geri çekilmesini söylemelerine aldırmaz bile etmez. Olanca gücüyle karşı kor Rus birliğine. Bir anda pek çok kurşuna hedef olur.

Düşman çekilip gittiğinde karakolun yakınında, âdeta kurşundan bir ceset meydana çıkmıştır. Cesur Mehmet'in bütün vücudu kurşunla dolmuştur. Bu yiğit evladımızın cesedi bugün Posof Şehitliği'ndedir; orada, genç arkadaşlarına, kardeşlerine yurt savunması için gözle görülür bir örnek teşkil etmektedir.

Bugün, Sece'nin adı, o Mehmetçiğimizin hatırasına hürmeten Kurşuncavuş olarak değiştirilmiştir. (Sakaoğlu 1976: 249-250)

Bu efsaneyi makine mühendisi Sıtkı Y. Köseoğlu asteğmen olarak görev yaparken adı geçen köyde, Mayıs 1973'te dinlemiştir. S. Y. Köseoğlu Mersin'de 1943'te doğmuştur.

Efsanemiz böyledir. Bizzat yerinde alınan bilgilerle oluşturulmuştur. Kurşuncavuş bugün, coğrafi dağılımda köy olarak yer almaktadır. Bu anlatının bir benzerini bulmamız mümkün değildir diyemeyeceğiz, çünkü baş-

ka ÷lkelerde de benzer anlatıyı sanki kendi ÷lkelerinde de böyle bir olay yaşanılmış gibi anlatmaları, daha doğrusu efsanemizi kendi ÷lkelerine göre uyarlamaları söz konusu olabilir. Ancak bu tür yozlaşmalarda mutlaka bir belge, bir kanıt aranmalıdır.

Özetlersek, benzerini başka yerlerde göremeyeceğimiz efsanelerimizin ötesinde ÷lkemizin değişik coğrafyalarında rahatlıkla dinleyip derleyebileceğimiz ve bunun sonucu olarak da âdeta bölgelerarası bir efsane transferi gibi algılanılabilecek derlemelere ayrı bir açıdan yaklaşmalıyız. Yıllardan beri tanığı olduğumuz, ‘Bizim efsanemizi kendi bölgelerine bağılı olarak anlatıyorlar.’ tarzındaki haksız ve yersiz ithamları da sonlandırmış olacağız. Böylece bu tür efsanelerimizle yeni bir dal açıyor ve onlar BAŞAT EFSANELER adını veriyoruz.

KAYNAKLAR

Alptekin, Ali Berat (2018). *Efsane ve Motifleri Üzerine*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Bağışkan, Tuncer (1997). “Kıbrıs Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi”, *Halkbilimi* (KKTC), 10 (46), Ocak-Aralık, 46. Kaynak kişiler: Fetine Ün-bay (87), Mehmet Refik Talan (81). Derleme yerleri sırasıyla Yerişoba ve Lefkoşa’dır.

Sakaoğlu, Saim (1976). *101 Anadolu Efsanesi*, İstanbul: Damla Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (1997). “Bir Efsane, İki Tip, Bir Motif: Şeyh Bilecen ve Memik Dede Efsaneleri”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 4, Konya, 181-189.

Sakaoğlu, Saim (2003). *101 Türk Efsanesi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Sakaoğlu, Saim (2017). “Tek Örneği Evliya Çelebi’de Görülen Havada Asılı Kalan Kedi Motifi Üzerine”, *Doğumunun 400. Yılı Dolayısıyla Uluslararası Evliya Çelebi ve Seyahatname’si Toplantısı Bildirileri, İstanbul, 26-30 Eylül 2011*, Ankara, 201-210.

Thompson, Stith (1955-1958). *Motif Index of Folk-Literature*, 6 c., 2. bs. Bloomington-Amerika Birleşik Devletleri.

Türkçe Sözlük (2005/ 10 bs.), Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları.

